

Գ Ի Ի Ղ Ի Մ Ա Ր Դ Ի Կ

(Շարունակութիւն)

Դ

Դաշնամուրի ձայները լռութիւն հաստատեցին սե-
նեակում: Տիկին Նուրեանը հեռացրեց երեխաներին,
ամեն միջոց ձեռք առաւ, որպէս զի ոչ ոք չը խանգարէ
նուագողին: Եւ նուագողը ճիշտ որ ածում էր զգաց-
մունքով, հետզհետէ գրաւում էր ամենքի ուշադրու-
թիւնը: Ղարա-Մուրադեանը իր ընկերների հետ տեղ
էր գրաւել աջ անկիւնում: Նա լսում էր մեծ ուշադրու-
թեամբ, ձեռքերը կրծքի վրայ խաչած, գլուխը կախ
արած: Նա նման էր մի պարզամիտ հաւատացեալի, որ
պերճախօս քարոզ է լսում եկեղեցու մէջ, քարոզ, որ
գուցէ և միանգամայն անհասկանալի է, բայց մի ինչ-որ
բարձր ու ջերմ վայելչութիւն է հաղորդում հոգուն,
հիացնում, զգալ տալով որ մի լաւ, շատ լաւ բան է
ասում: Չարվադարեանը բերանը մօտեցրեց տիկին
Գուլուբէկեանի փեռայի ականջին և ցինիկաբար չնշաց.
— Վարժապետը սիրահարուած է կնոջը վրայ:

Տիկին Գուլուբէկեանի փեռան ծիծաղեց. բայց դա
ակամայ ծիծաղ էր, ձեւականութիւն միայն: Նրա ոչ-
խարային հայեացքի մէջ մի վայրկեան պլպլաց անհան-
գրստութեան և կասկածոտութեան նման մի բան:
Բոյնը տաքացրած մի արու էր դա, որ անտարբեր լի-
նել չէր կարող նոյն իսկ այն դէպքում, երբ հանաքն
էր գալիս ենթադրել տալու, թէ տաք ու յարմար բոյնի

կենդանական բարեկեցութեանը կարող է որ և է վտանգ սպառնալ:

Չարվադարեանը չը դիտեց այդ հայեացքը, որ հասկանայ նրա միտքը: Նա յայտնեց, որ տնային երաժըշտութիւնը իրան շատ շուտ է ձանձրացնում և առաջարկեց Սամուէլ Նուրեանին մի կանաչ սեղան բաց անել:

Սեղանը բացուեց. մոմերը վառուեցան: Բայց այդ միջոցին տեղի ունեցաւ անհամբերութեամբ սպասուող դէպքը. ներս մտաւ բժիշկը:

—Ա՛... այս բացականչութիւնները լսուեցին ամեն կողմից: Չարվադարեանը սկսեց շատախօսել և ծիծաղել, օրիորդները գնացին դէպի նորեկը, Ղարա-Մուրադեանը իր հիացած դէմքը դարձրեց նրա կողմը, մի երկու խօսքով ողջունեց նրան: Նուագող տիկինը կիսատ թողեց իր սկսած կտորը, վեր կացաւ, թէև Յովասափեանը ինդրեց, նոյն իսկ աղաչեց նրան շարունակել: Տեսնելով, սակայն, որ իր պատճառած իրարանցումը չէ հանդարտուում, բժիշկը հպատակուեց իրողութեան և ամենից առաջ մօտեցաւ տիկին Գուլուբէկեանին, իր գեղեցիկ հասակը քիչ թեքելով, շատ սիրալիր յարգանքներ յայտնեց, չը մոռացաւ հարցնել փոքրիկ ժօրժիկի առողջութիւնը, ապա գնաց դէպի Նուրեան ամուսինները: Չարվադարեանը ձեռք չը տուեց նրան, բայց դրա փոխարէն մի երկու անգամ մտերմաբար խըփեց նրա ուսին, մի քանի խօսք ասաց և այնպէս տաք ծիծաղեց, որ նրա կողոր ու մօտ դէմքը ամբողջապէս կարմրեց ու բրտինքով ծածկուեց:

—Արի,—կանչեց նա, երբ Յովասափեանը գնաց բարեկու միւսներին:—Սամուէլ Իսայիչ, հարկդ հանիր, աւելացրեց նա, մի բուռը ոսկի դնելով իր առջևը:

—Իսկոյն խաղ, հարցրեց բժիշկը, նստելով կանաչ սեղանի մօտ դրած աթոռի վրայ:—Ես հրաժարում եմ...

Չարվադարեանը բացատրեց, որ նա իրաւունք չուի հրաժարուելու, իսկ պարոն Նուրեանը, մատները մէջ

շուռ տալով ոսկիների մի հաստ չերտ, խնդրեց նրան նստել:

— Բայց ի՞նչ կ'ասէ Մարիա Իվանովնան:

Դա տիկին Գուլուբէկեանն էր, և Յովասափեանը, կամենալով անպատճառ իմանալ, թէ ի՞նչ կ'ասէ նա, իր աթոռը նրա մօտ քաշեց և կրկնեց իր հարցը: Տիկինը երկու բառ արտասանեց, իսկ ֆնացածը լրացրին նրա դէմքի այն կնճիռները, որոնք բարեհաճութիւն յայտնելու համար էին կազմուում: Վրայ հասաւ և Չարվադարեանը, որ քաշում էր բժշկի թւից ու ասում էր, թէ Մարիա Իվանովնան ոչինչ չի ասի:

— Մարիա Իվանովնան գիտէ, աւելացրեց նա. — գիտէ, որ մենք, գործի մարդիկս, ուժեղ զգացմունքների, ցնցումների ենք կարօտ. թղթախաղը մեզ համար այնքան պարապ ժամանակի գործ չէ, որքան պահանջ. մենք ամբողջովին ներվեր ենք... Այնպէս չէ, Մարիա Իվանովնա...

Տիկին Գուլուբէկեանը նոյն բարեհաճ տրամադրութիւնն էր ցոյց տալիս և մինչև անգամ գլխով էլ հաւանութեան նշան արաւ: Միայն այդ ժամանակ բժիշկը վեր կացաւ: Բայց նոր յիշելով մի բան, նա մօտեցաւ Արտալեանին, շատ անոյշ կերպով յայտնեց նրան, թէ կարևոր խորհրդակցութիւն ունի երիտասարդների հետ, աւելացրեց, որ ինքը այժմ աղքատանոցից է գալիս, ապա գնաց խաղին մասնակցելու և ասաց, որ կէս ժամից աւել չի ուշանայ:

Մինչև այդ՝ Չարվադարեանը մի հարց վճռեց տիկին Գուլուբէկեանի հետ: Նա նկատել էր, որ տիկնոջ փեսան, կանաչ սեղանը բաց անելու րոպէից, կանգնել է չորրորդ աթոռի ետեւում և լարուած հետաքրքրութեամբ նայում էր, կարծես ամեն վայրկեան պատրաստ ասելու, թէ ինքն էլ է ուզում, շատ է ուզում խաղալ: Եւ որովհետև ամենքին յայտնի էր, որ նրա ցանկութիւններից ամեն մէկը ոչինչ է առանց նրա զորանչի վաւերացման, կամ առնուազն լուռ հաճութեան, ուստի

Չարվադարեանը ցած ձայնով, իբրև խոստովանք, հարցրեց.

— Կարելի՞ է, Մարիա Իվանովնա, որ ձեր փեսան էլ նստէ. մեր չորրորդ ընկերը պակասում է:

Որքան և ժիր ու անյողդողդ հրամանատար էր տիկին Գուլուբէկեան, բայց նա գիտէր ոսկեզօծել իր խոստութիւնները, անշմարելի դարձնել նրանց, մանաւանդ հասարակութեան մէջ: Նրա անշարժ դէմքի վրայ աչքերը մի վայրկեան շուռ եկան սպիտակուցների վրայ, մի կողմնակի հայեացքով չափեցին փեսային, որ կարծես զգաց այդ հայեացքը և ուղղուեց տեղը, նայեց իր գործանշին, մի բութ ու անմիտ ժպիտ ձեւացնելով իր հաստ շրթունքների վրայ: Տիկինն էլ ժպտաց. բայց նրա դէմքը այլ ևս բարեհաճութեան ոչ մի նշոյլ չէր ցոյց տալիս:

— Նա քայքայում է իր ներվերը, երբ խաղում է, — պատասխանեց փառահեղ այրին: — Հարկաւոր չէ...

— Դուք համեցէք, Մարիա Իվանովնա, ասաց Չարվադարեանը, լաւ զգալով, որ այլ ևս ոչ մի միջնորդութիւն չի օգնի:

— Եթէ պրեֆերանս լինի... Թադէոս-բէկի ժամանակ ամենքը այդ խաղն էին խաղում...

— Ահ, Մարիա Իվանովնա, ես ուժեղ ցնցումների մասին եմ խօսում, դուք տալիս էք պրեֆերանսի աշունը: Դա կանացի խաղ է... Ինչ ներեցէք, խնդրեմ:

Նա վեր կացաւ. բայց տիկին Գուլուբէկեանը մի բան էլ ունէր յայտնելու:

— Կանացի էլ լինի, բայց հանդարտ խաղ է: Փեսան, փառք Աստուծու, առողջ է և հանգիստ: Այդպէս էլ պէտք է պահպանել նրան...

— Երանի թէ մէկն էլ իմ մասին այդքան մտածէր, Մարիա Իվանովնա:

— Ձեր մասին Աստուած է մտածում... Ձեր թշերից իւր է կաթում: Թադէոս-բէկն էլ... ջահել ժամա-

նակ այդպէս էր: Բայց ծառայութիւնը... է՛հ... մաշեցրեց նրան...

Չարվադարեանը, սգաւորի դերը ընդունելով, հաստատեց այդ բանը և նստեց իր տեղը: Նուրեանը չէր հասկանում, թէ ինչ է ուզում նա ասել, սեղանի տակ մեղմ կերպով հրելով իր ոտը. նա չք գիտէր, որ երիտասարդ տեխնիկը եթէ փափուկ ու տաք բոյն ունի, եթէ ապրում է երկնքի թռչունի նման, առանց մտածելու վաղուայ մասին, առանց հոգսերի, առանց տըրտմութեան, միշտ զգալով որ Թադէոս-բէկի մեծ հարըստութիւնը բաւական է իրան էլ, իր որդիներին էլ, —այդ բոլոր բարեբախտութիւնը այն պայմանով էր տրուած նրան, որ նա լինի այն, ինչ կամենում է տիկին Գուլուբէկեանը: Նուրեանը այդ նուրբ դաշնադրութեան հանգամանքներին ծանօթ չէր և մի աւելորդ անգամ էլ առաջարկեց տիկին Գուլաբէկեանի փեսային նստել ու խաղալ: Եւ Չարվադարեանը ստիպուած եղաւ իր զարմանքը յայտնել, որ Նուրեանը չէ հասկանում, բացարձակ կերպով ասաց, որ պարոնը խաղալ չէ կարող, որովհետեւ տիկինը չէ թոյլ տալիս: Երեք իսադացողները նայեցին բարձրագոյն դպրոցի նշաններով զարդարուած երիտասարդին մի տեսակ մեղմացնող, աւամայ կարեկցութեամբ. բայց նա պատասխանեց մի անվրդով, ներողամիտ ժպիտով և մնաց կանգնած:

Ոսկիներն ու հարիւրանոց թղթադրամները սկսեցին պտոյտներ գործել՝ ջղեր գրգռելու, խիստ զգացմունքներ ազդելու համար: Բայց բժիշկը, ինչպէս Չարվադարեանն ասաց, անտանելի մարդ էր. էլի մի բան յիշեց, յանցաւորի պէս ափսոսանքներ յայտնեց և վեր թռչելով տեղից, գնաց տիկին Գուլուբէկեանի աղջկայ մօտ:

—Նստալիա Փադդէեֆնա, արտասանեց նա մի շատ յուզուած, աղաչաւոր ձայնով, համարեա քիչ էր մնում որ ծունկ չորէ:—Ինձ ներեցէք, չէ որ դուք նուագում էիք... Ես խանդարեցի, այո՛, ես...

Տիկին Նատալիան սաստիկ շփոթուեց—նա միշտ այդպէս էր, առաջին անգամից խօսք չէր գտնուում, որ պատասխանէ իրան դիմողին. նրա լալկան աչքերը կարծես ասում էին. «Ա՛հ, այդ ի՜նչպէս էք խօսում»: Բայց Յովասափեանը իր թեւը առաջարկեց նրան, տարաւ մինչեւ դաշնամուրը և թախանձեց շարունակել: Դարձեալ հարկաւոր էր խնդրողների մի ամբողջ խումբ, օգնութեան հասան երկու օրիորդները, և մինչեւ որ նա մի ուրախ և աշխոյժ եղանակ չը սկսեց, Յովասափեանը չը չը վերադարձաւ իր տեղը, թէև Չարվադարեանը փրփրում էր դժգոհութիւնից ու անհամբերութիւնից: Նրա բանը առհասարակ լաւ չէր գնում, աշողութիւնը նուրեանի կողմն էր, որ հանգիստ կերպով ու բաւական աչքի ընկնող յաղթական ինքնագոհութեամբ դիտում էր, թէ ինչպէս եռում-եփում էր իր չաղ, բրտընած խաղընկերը, ինչպէս է գանգատւում ողորմելի կերպով, կամ երեխայի պէս հաւատացնում, թէ սատանան նստել է իր աջ բազուկի վրայ և թղթերը շարունակ, գիտակցօրէն, խօսք տուած, դաւաճանում են:

Իսկ կանանց համար կատարեալ տօն էր: Տիկին Նատալիայի նուագածը մօդային մի եղանակ էր. նրան հրաշալի կերպով երգում էր օպերային երգիչներից մէկը, մի գանգրահեր, բարձրահասակ, քիչ մեղամաղձոտ դէմքով երիտասարդ, որ այդ սեղօնին գեղարուեստապաշտ տիկիներին և օրիորդներին կռուքն էր դարձել, նրանց «հօգեակը»:

Տիկին Նատալիայի մատների իւրաքանչիւր հարուածը հասնում էր նպատակին, մեղմ կերպով օրօրում էին գլուխները, տղամարդիկ կանանցից յետ չը մնացին. թեթեւ, հազիւ լսելի մոմոցներ էին լսում բարակ ու հաստ ձայնով, իւրաքանչիւրն աշխատում էր կրկնել իրան ծանօթ մօտիվը: Երգչի անունը հիացմունքի և պաշտամունքի առարկայ էր այդ բոլորին: Ո՛րպիսի սրտառուչ ոգեւորութեամբ էին խօսում նրա մասին, ճրպիսի անկեղծ սրտաբացութեամբ էին պս-

բուայ վերջին կիսում: Բնակիչների ապրուստի միջոցն է, ինչպէս միւսներինը, միայն խաղողը, և գտնւում են ծայրայեղ աղքատութեան մէջ:

դ) Ֆոնուզի գաւառակ.

Ֆոնուզը գտնւում է Զէյթունի հարաւ-արեւմտեան կողմը, մօտաւորապէս 24 մղոն հեռաւորութեամբ: Սրանից 20 տարի առաջ այս գաւառակը, հակառակ իր աշխարհագրական և տրնտեսական յարմարութիւններին, պատկանում էր Անդրունի գայմագամութեան, սակայն 78-ի յայտնի ղէպքերից յետոյ արձանագրուեց Զէյթունի գայմագամութեան հետ միացուած: Նրա սահմաններն են, հիւսիսից՝ Թէքրիի գետակը, արեւմուտքից և հարաւից՝ Կօկիսոնի ու Կապանի լեռները և հարաւ-արեւելքից՝ Սէկի լեռը:

Ֆոնուզի գաւառակը բաղկանում է մօտաւորապէս 16 հայկական գիւղերից, որոնք ունեն ընդամենը 450 տուն բնակիչ և մի քանի թիւրքական գիւղեր՝ 70 տուն:

Գիւղերից ամենամեծն է Ֆոնուզ կամ եծուզ, 200 տուն բնակչով, որ հաստատուած է համանուն լեռան արեւելեան ստորոտը՝ գետակի հիւսիսային եզերքը, մի փոքրիկ ձորահովտի մէջ: Սիսուանեան հարստութեան ժամանակ նշանաւոր է եղած Ֆոնուզը *): Նկատի առնելով տեղական աւանդութիւնը, իբր 6—7 դար առաջ Ֆոնուզը հաստատուած էր գետակի միւս եզերքը Սէկի զառիվայրի վրայ, իսկ աւելի վերջ, երբ արտաքին թշնամիների յարձակումները սաստկացան, բնակիչները, այլ ևս անկարող զիմադրելու՝ փոխադրուեցին այժմու վայրը աւելի ապահով գիւղով: Հաւանական է, թէ այս է պատճառը, որ պատմութիւնը յիշատակում է «հին» կամ «նոր» Ֆոնուզ անունները: Անցեալ դարու սկիզբները բնակիչները բազմանալով ցրուած են չրջակայ վայրերը և կազմել են չրջակայ գիւղերը կամ օրանները:

Գլխաւոր գիւղերն են.—Ֆոնուզի հիւսիսային կողմը, իրարից մէկ և կէս կամ երկուական մղոն հեռի, Հիւն-գեղ և Կաչուխ: Առաջինի արեւելեան կողմը, հինգ վայրկեան հեռի, գտնւում է աւերակ դարձած մի բերդ, բնականաբար հին Փաւսնաւոր, որի բերդատէրն էր, XII-րդ դարի վերջերում, Արդաւրիւ անուն մի իշխան: Այդտեղ բարձրանալը բաւական դժուար է. վերելք դեռ կանգուն են կիսափուլ պարիսպներ, կամարներ և սանդուխներ: Բերդի շուրջը յայտնի են երեւում չէնքերի մնացորդներ և մի վանքի ու եկեղեցու աւերակներ, որոնց մասին ժողովրդական աւանդութիւնը հաղորդում է, իբր թէ սրանք դեռ

*) Տե՛ս «Սիսուան», 192 երես:

տիկին Աննայի համար, որ այնքան շատ մտածում էր երեխաների և նրանց ընդունակութիւնների մասին: Նա տեսնում էր իր առջև ժառանգականութեան օրէնքի մի կենդանի ապացոյց. իսկ երբ փոքրիկն սկսեց մանկական անուշ ու բարակ ձայնով երգել, ընդհանուր հրճուանք յարուցանելով, տիկին Աննայի համար այլ ևս ոչ մի կասկած չը մնաց, որ ժառանգականութիւնը կը տանէ երեխային, կը հասցնէ այն դրութեան, որ նա, ճիշդ գիտէ, նշանաւոր երգիչ կը դառնայ:

Ժպտալով գլուխը բարձրացրեց և երեխայի հայրը, բայց իսկոյն էլի ուշադրութիւնը կենտրոնացրեց կանաչ սեղանի վրայ, որովհետեւ խաղի մի շատ հետաքրքրական վայրկեանն էր սկսուել: Չարվադարեանը, չը նայած իր նեղ դրութեան, երկու անգամ ժօրժիկ կանչեց, իսկ բժիշկը, օգտուելով առաջին յարմար ըոպէից, կատարեց իր պարտքը, մօտենալով տիկին Գուլուբէկեանին և շատ սիրալիր կերպով յայտնելով նրան, որ ինքն էլ հիացած է: Ժօրժիկը շփոթուեց, խառնում էր, զուր աշխատելով նուագի հետ գնալ: Եւ նրա այդ ջանքերը այնքան սրբաւոր էին, որ տիկին Աննան չը կարողացաւ չը բռնել նրա թւից, ու դէպի իրան քաշելով, համբուրեց նրա լիքը դէմքը, դովեց ու փայփայեց: Տատն էլ հարկաւոր համարեց խրախուսել, ձեռքը քսեց նրա գլխին և ասաց, որ բաւական է երգելը:

—Քանի տարեկան է, Մարիա Իվանօվնա:

—Դեռ վեց...

—Եւ այդքան շնորհալի... Ասա, ժօրժիկ, դու ուզում ես, որ փոքրիկ եղբայր կամ քոյրիկ ունենաս, այ, ինչպէս մեր Լիլին...

—Ուզում եմ, իսկոյն պատասխանեց երեխան:

Նա չիմացաւ, թէ ինչ էին այդ խօսքերը իր տատի համար և ինչո՞ւ նա յանկարծ մոռալոտ կերպարանք ընդունեց, նոյն իսկ խորը հառաչեց:

Այո, միայն այդին գիտէր իր ցաւը: Երեսուն և հինգ տարուայ ամուսնական կեանքը միայն մի հատ

պտուղ էր պարգեւել նրան, և նա գիտէր, շատ տարիների փորձով գիտէր, թէ որպիսի նահատակ է մի հատիկ զաւակի տէր մայրը: Միթէ իր աղջիկն էլ պիտի նոյն նահատակը լինի: Այդ հարցի վրայ նա երկար ժամանակ գլուխ էր պատռել. և մի կողմից թագէտս-բէկի միակ ժառանգունհու առողջութիւնը, միւս կողմից նահատակ մօր դրութիւնը նրան երկու կրակի մէջ էին դրել: Հոգ տանել, ահ, շարունակ մտածել, մինչեւ վերջին շունչը, մինչեւ գերեզման... Թագէտս-բէկի այրիին այս է միայն վիճակուած: Այժմ տիկին Աննան էլ ասաց, որ թէեւ ինքը նախապաշարուած չէ, բայց հաւատում է, որ գոյութիւն ունի չար աչքը և այդ աչքը մանաւանդ մի հատիկ երեխաներին է հալածում: Ժօրժիկը մենակ է և այդ մենակութեւնը ցանկալի չէ...

—Անկասկած, պատասխանեց տիկին Գուլուբէկեանը:

Մի շատ խոր մտատանջութիւն երեւան եկաւ նրա դէմքի վրայ: Եւ նայելով դէպի խաղացողների կողմը, նա աւելացրեց.

—Այս անգամ ես լուրջ կերպով խորհուրդ կ'անեմ բժիշկի հետ...

Ե

Երկրորդ անգամ յայտարարուել էր, որ ընթրիքը պատրաստ է և ամենքի ուշադրութիւնը դէպի սեղանատունն էր դարձել: Բայց Չարվադարեանը բողոքելով, խնդրելով կարողանում էր յետաձգել տալ ընթրիքը: Արդէն մօտ ինն հարիւր ռուբլի էր նա տանուլ տուել և աշխատում էր այդ գումարի գոնէ մի մասը յետ խլել: Եւ շտապում էր, աւելի ջղային ու անհամբեր էր դարձել, աւելի մեծ գումարներ էր դնում, շուտ-շուտ կրկնելով, որ դեան ընկնողը անձրեւից չի վախենայ:

Բայց որքան էլ շատ լինէր տանտէրերի ուշադրու-

թիւնը դէպի նրան, անվերջ յետաձգել ընթրիքը չէր կարելի։ Եւ տիկին Աննան ստիպողաբար ասաց.

—Վերջացրէք, պարոններ։ Մենք ամենքս ձեզ ենք սպասում։

Յովասափեանը դէն գցեց իր խաղաթղթերը, շտապով ոտքի կանգնեց և, վճռական կերպով յայտարարելով, թէ ինքը այլ ևս չէ խաղում, հաւաքեց իր առջեւ թափուած ոսկիները։ Ապա սկսեց որոնել տիկին Աննային, որ ներողութիւն խնդրէ նրանից։ Գուրբէկեանի այրին, վերջապէս, վեր կացաւ տեղից և կանչելով Յովասափեանին, յայտնեց որ խորհուրդ պիտի անէ նրա հետ։ Բժիշկը ժպտաց. ի հարկէ, նա շատ ուրախ էր, որ կարող է ծառայել յարգելի Մարիա Իվանովնային. ասաց, որ պատրաստ է նոյն իսկ այս ըոպէին լսել նրան։ Բայց այդ վայրկեանին նա լսեց իր ետեւում.

—Պ. բժիշկ, իսկ մեր խեղճերը...

Նա յետ նայեց։ Կանգնած էր Ղարա-Մուրադեանը։

—Մենք համարեա ոչինչ չը վճռեցինք, սպասում էինք ձեզ. իսկ հիմա ընթրիքի են հրաւիրում։ Մեր խեղճերը այժմ գուցէ երազում տեսնում են, թէ ինչպէս ենք մենք աշխատում նրանց համար։

Նրա խօսքը սովորականի պէս բաց ու պարզ էր, ձայնը բարձր և փոքր ինչ կոպիտ, համարեա յանդիմանական։ Սալօններում պաշտուած բժիշկը իրան նեղ դրութեան մէջ զգաց և ակամայ, մեքենաբար, ուղեց արդարանալ այդ անտաշ գեղջուկի առաջ։

—Մենք... մենք հէնց նրանց համար ենք հաւաքուած, ասաց նա։

—Այդ շատ լաւ էր, ծիծաղելով պատասխանեց Ղարա-Մուրադեանը նոյն վիրաւորական ուղղամտութեամբ։—Նրանց համար ենք հաւաքուել, բայց ի՞նչ ենք արել։

—Ահա... հիմա, հիմա...

Նա շտապով իր շուրջը հաւաքեց երիտասարդներին։ Եկել էր և Մհերեանը, հրաւիրուեց տիկին Աննան

էլ: Բայց վերջինս չէր կարող երկար նստել և միայն իր պահանջները դրեց, թոյլ տալով որ խորհրդակցութիւնը քննէ ու վճռէ, թէ ինչպէս պէտք է կատարել այդ պահանջները:

—Ամեն օր կաթ, կարագ և սպիտակ հաց երեխաներին ու տկարներին, ասաց նա.—նոր հագուստներ, սպիտակեղէն. անկողին ամենքի համար. բնակարանը զգուելի է. հարկաւոր է առատ, առողջարար սնունդ և կանոնաւոր հանգստութիւն: Ուրիշ կերպ կենդանացնել այդ դիակները չէ կարելի:

Եւ նա գնաց, յայտնելով ի տեղեկութիւն ամենի, որ ուշանալ չէ կարելի, ընթրիքը վաղուց է պատրաստ, առանց այդ էլ շատ է ուշացել:

Չարվադարեանն ու Նուրեանը, տիկին Գուլուբէկեանի փեսայի անկցութեամբ, վերջացնում էին իրանց հաշիւները, երբ անկիւնում գումարուած ժողովն սկսեց քննել, թէ ինչպէս պէտք է կազմակերպել թշուառ փախըստականներին օգնելու գործը:

Սենեակը դատարկուեց, ամենքը սեղանատանն էին: Բժիշկը սաստիկ շտապում էր, աշխատում էր կարճ կտրել, խնդրում էր Ղարա-Մուրադեանին բաւականա՜նալ այն կցկտուր բացատրութիւններով, որոնք տրւում էին նրա յարուցած հարցերի առիթով: Օրիորդներն էլ փոխադրուեցին սեղանատուն: Բժիշկը, կարծես, փշերի վրայ էր նստած. նրա ուշադրութիւնն աւելի դռներին էր նուիրուած և հէնց որ մէկը ներս էր գալիս, նա իսկոյն արտասանում էր.

—Մի երկու րոպէ... ոչ աւել...

Բայց րոպէներն էլ անչափ երկար էին երեւում սպասողներին: Սկսուեց տրտունջ: Երկու անգամ հէնց Չարվադարեանը գնաց Յովասափեանին յանդիմանելու, թէ և աւելորդ էր համարել համբերելը և մի-մի կտոր վերցնում էր սեղանից, ուտում: Կծելով ձեռքում բռնած կտորները և դանդաղ ծամելով, նա ծաղրեց այդ «բարեգործական ժողովը», ապա անցաւ և լուրջ յանդիմա-

նութիւններին: Յանդիմանում էր Յովասափեանին այն պատճառով, որ նա ժամանակ ունի վարժապետների հետ այդքան գլուխ դնելու, իսկ խաղի ժամանակ չը կամեցաւ գոնէ աւելորդ կէս ժամ նստել:

— Ինձ համար չարիր, ինձ համար... որպէս զի իմանամ, թէ թղթերը վերջ ի վերջոյ մարդավարութիւն պիտի անեն, թէ հէնց մի գլուխ շուն շանորդի պիտի մնան...

Բժիշկը հաւանութիւններ տալով, իր մեղքը խոստովանելով, մի կերպ կարողացաւ ուղարկել նրան սեղանատուն, իսկ ինքը շտապեց դիմել ժողովականներին, որոնց մէջ մի ինչ-որ վէճ էր ծագել և հէնց այդ պատճառով էլ նրանցից ոչ ոք չէր լսել Չարվադարեանի խօսակցութիւնը մինչեւ վերջը: Ղարա-Մուրադեանը տաքացած մի ինչ-որ բան էր ապացուցանում և ընդհատեց վէճը միայն այն ժամանակ, երբ Յովասափեանը երկրորդ անգամ խնդրեց նրան յիշել, որ միւս սենեակում սպասում են հիւրերը, որ տանտիկինը ամեն իրաւունք ունի նեղանալու երիտասարդներին:

— Մենք ընթրիքի համար չենք հաւաքուել, պ. բըժիշկ, ասաց երիտասարդը, իր բոցավառ հայեացքն ուղղելով նրա վրայ:— Այստեղ կարեւոր հացեր կան, որոնց պէտք է քննել, պարզել: Սկզբունքի հարցեր... Մեղը չի լինի, կարծեմ, եթէ այս ամբողջ երեկոյից գոնէ մի աւելորդ ժամ էլ նուիրենք այն գործին, որ մեզ բերել է այստեղ...

Բժիշկը ներողամիտ ժպիտով պատասխանեց նրան: Անփորձ էր գիւղական վարժապետը, նա չը գիտէր, որ այսպիսի շրջանում այս տեսակ գործերին չէ կարելի երկար ժամանակ նուիրել: Չը գիտէր, որ սկզբունքի հարցեր չեն կարող լինել այստեղ, քանի որ նրանց մասին խօսք թոյլատրւում է միայն այն բոլէին, երբ ուզում են ցոյց տալ, թէ այստեղ գիտեն դրսի ցաւերի վրայ մտածելը: Քիչ, շատ քիչ են այդ բոլէները, որով-

հետեւ սաստիկ ձանձրացուցիչ են, որովհետեւ խորթ են այստեղ այդ սկզբունքները, անհասկանալի են:

Եւ բժիշկը, երիտասարդին հանգստացնելու համար, արտասանեց միայն.

— Յետոյ, յետոյ...

Ու իր աթոռը բաշեց Արտալեանի մօտ: Այժմ ամենակարեւոր հարցն էր: Հարկաւոր է մամուլի աջակցութիւնը. հարկաւոր է խօսել շատ, նկարագրել և ցոյց տալ, թէ ինչ են անում, ինչ պէտք է անել: Հարկաւոր է ոգևորել անտարբերներին անձնագոհութեան օրինակներով: Մեծ նշանակութիւն էր ստանում լրագրի աշխատակիցը: Եւ Յովասափեանը սկսեց երկար ու բարակ պատմել նրան, «նիւթ տալ»:

— Երեակայում էք, պարոններ, այսպիսի եղելութիւն, ասաց նա, ձեռքը յաճախակի դնելով Արտալեանի ծնկան վրայ:— Քամու այնպիսի սարսափելի ժամանակ... այսօր նա չը տեսնուած կատաղութեան էր հասել. ինձ ասացին, որ այսօր «Վարդ» առաջատանաւը խորտակուել է ափի մօտ... Այդպիսի ժամանակ տղամարդը անգամ դուրս գալու յօժարութիւնը չունի. իսկ Աննա Եգորօվնան գնաց աղքատանոց... որովհետեւ խօսք էր տուել...

— Ես գիտեմ որ «Վարդը» հէնց այդ ժամին է խորտակուել, աւելացրեց Մհերեանը. — եղբայրս նաւատիրոջ գրասենեակում է ծառայում...

— Այո... ճիշտ... Թէեւ ես էլ խօսք էի տուել, բայց, խոստովանում եմ, չէի հաւատում թէ նա կը գնայ. հէնց այդ պատճառով էլ ուշացայ. ասում էի՝ անկարելի է, նա կը յետաձգէ: Յանկարծ իմանում եմ, որ նա գնացել է: Աստուած իմ... Շտապում եմ ինքս էլ պ. Մհերեանի և օրիորդների հետ և ինչ եմ իմանում, ինչ եմ տեսնում:

Եւ բժիշկը ոչինչ չը մոռացաւ նրան օգնում էր Մհերեանը. ու լրագրի աշխատակցի, ինչպէս նաև միւս լսողների առջև պատկերացաւ դժբախտութեան զար-

հուրերի կեղտոտ որջը, որի մէջ չըջում, կարգադրութիւններ էր անում քաղաքի առաջնակարգ, հպարտ և անմերձեհալի լինելու բոլոր իրաւունքներն ունեցող տիկիներին մէկը։ Դռնապահ Յակոբը չէր միայն, որ այնքան յափշտակուել էր այդ օրը։ Այստեղ էլ նոյն անկեղծ, սրբազան ոգեւորութիւնն էր պատել լսողներին։ Ղարա-Մուրադեանը բուռն կերպով հիացմունք և բաւականութիւն էր արտայայտում։ Նա գտնում էր, որ Արտալեանը պարտաւոր է մեծարել այդ անձնագոհ բարերարութիւնը, օրինակ հանգիսացնել տիկնոջը՝ ուրիշների համար։

—Երեւակայում էք, պարոններ, մի այսպիսի տեսարան,—չարունակեց Յովսափեանը աւելի ևս սրտառուչ ձևով.—մտնում է Աննա Եգօրօֆեան աղքատանոց։ Ոչ ոք չը կայ. և նրան դիմաւորում է, գիտէ՞ք... ահագին շունը... Այո՛... Նա և գազանը մենակ են, երես առ երես ամայի բակում։ Այդքան սիրտ, այդքան անվախութիւն ես չէի ենթադրում տիկնոյ մէջ, թէ և վաղուց եմ ճանաչում նրան։ Ի՞նչ էլ լինի, պարոններ, չը պէտք է մոռանալ մարդու դիրքը... Նրան ոչ ոք չէր հարկադրում, նա կարող էր իսկոյն կռք նստել և տուն վերադառնալ։ Բայց նա այդ չարաւ։ Շունը գնում է դէպի նրան, իսկ նա կանգնած է, չէ վախենում։ Այդքան նրա սրտին մօտ էր խեղճերի գործը։ Ես չը գիտեմ, թէ ինչ կը դառնար վերջը... Բարեբախտաբար, դուրս է գալիս դռնապահը և վտանգն անցնում է։ Թէ չէ ես և պ. Մհերեանը այլ ևս երբէք չը պիտի կարողանայինք մարդկանց աչքին երևալ... Չէ՞ որ մենք խօսք էին տուել յայտնի ժամին այնտեղ լինել և պարտաւոր էինք սպասել նրան, դիմաւորել...

Ամենքը համաձայն էին բժշկի հետ։ Եւ մինչդեռ մի քանիսները հարց ու փորձ էին անում իրանց հետաքրքրող մանրամասնութիւնների մասին, Արտալեանը նրկատողութիւններ գրեց ծոցի տետրակի մէջ։ Բաւական առատ նիւթեր ունէր նա իր յօդուածների համար։

2

Ընթրիքը երկար տևեց, աղմկաւոր էր, ուրախ։ Նուրբեանների խոհանոցի ճոխութիւնը հանրածանօթ էր։ Բայց չորս երիտասարդները նոր էին տեսնում այդպիսի մի փարթամ սեղան։ Անդադար բերում էին, մատուցանում։ Եւ խեղճ Ղարա-Մուրադեանը արդէն քրտինքի մէջ էր մտել, այնքան չր գիտէր, թէ ինչ վերցնել և մանաւանդ ինչպէս վերցնել։

Այժմ միայն նա ընկճուեց, խորթ, օտար տարրը այժմ՝ յաղթահարուած էր։ Չարվադարեանը, որ սեղանի կառավարիչն էր, սկզբում խնայեց. աչքի տակովն էր նայում և կամացով էր ծիծաղում, տեսնելով թէ ինչպէս է նա անօգնականի պէս այս ու այն կողմն է նայում, վախվախելով, կարմրելով, երկար չարչարուելով մի բան վերցնում։ Իր այդ դիտողութիւնները նա չշնչալով զեկուցանում էր տիկին Նուրեանին, որ նստած էր նրա կողքին և որ ծիծաղում էր երբեմն, իսկ Ղարա-Մուրադեանին չէր նայում։

Բայց Նուրեանների գինին անուշ էր և ազդող։ Չարվադարեանը կորցրեց իր բաժակի չափը և բացուեց։ Իզուր բժիշկ Յովսափեանը յաճախ ընդհատում էր իր հանդարտ խօսակցութիւնը տիկին Գուլուբէկեանի հետ և մեղմ կերպով կարգի էր հրաւիրում չաղ կառավարչին։ Շուտով ծիծաղը համարեա ընդհանուր դարձաւ և ոչ ոքի համար այլ ևս գաղտնիք չէր, որ ծիծաղի առարկան գիւղական ուսուցիչն էր։ Բայց Ղարա-Մուրադեանն էլ էր գինի խմում, նա էլ տաքանում էր և խօսելու մի առանձին տրամադրութեամբ էր համակում։ Բաւական համարելով իր կերածը, նա հրաժարուեց այլ ևս որ և է բան վերցնելուց, որպէս զի թոյլ չը լինի իր կողմը և սկսեց մի առանձին յամառութեամբ դիմադրել Չարվադարեանին։

Թէև այս վերջինիս կողմն էր տիկին Գուլուբէկեան-

նի փեսան, որ ամեն մի հանաքից յետոյ ծիծաղից թուլանում էր, հիացմունքի զանազան ցոյցեր էր անում գլխի շարժումներով, ձեռքով, բայց այդ հանգամանքն էլ չէր չփոթում երիտասարդին: Տիկին Գուլուբէկեանը այս անգամ ուշադրութիւն չէր դարձնում իր փեսայի վրայ, որովհետեւ զբաղուած էր աւելի լուրջ մտքով. Յովասափեանին նա հրաւիրել էր նստել իր կողքին, որպէս զի ընթերցի վրայ, խօսքի մէջ, նախապատրաստական տեղեկութիւններ իմանայ իրան այնքան հետաքրքրող հարցի մասին, որ հանգստութիւն չէր տալիս տիկին Աննայի հետ ունեցած խօսակցութիւնից յետոյ: Ժօրժիկի մենակութեան հարցն էր դա:

— Համեցէք, վարժապետ, վերցրո՛ւ, յանկարծ կանչեց կառավարիչը, երբ սպասաւորը մօտեցրեց վարժապետին մատուցարանը, որի վրայ ինչ-որ մանր բաներ կային:— Իրան ուտելը հեշտ է, գիւղում դրանից շատ է լինում: զկեռ է, զկեռ...

Տիկին Գուլուբէկեանի փեսան այս անգամ աւելի անզուսպ ցոյցեր արաւ ձեռքերով ու ոտներով: Սամուէլ Նուրեանը երեսը դարձրեց դէպի վարժապետը և բաժիժաղ տուեց: Նրա տրամադրութիւնն էլ լաւացել էր, թէեւ նա դարձեալ մնում էր իր վայելուչ դիրքի մէջ:

— Հաւատացնում եմ, զկեռ է... ճիշտ նոյնը, որ գիւղի կանայք քաղում են ծմակում և ծոցները լցրած՝ տուն բերում: Դու էլ, անպատճառ, քո աշակերտների հետ շատ կը լինես զկեռ քաղելու գնացած: Վերցրո՛ւ, բանի հատ ուզում ես, այդ զկեռներից. դրանց հետ լաւ է լինում այն սպիտակ խմիչքը, որ փոքրիկ ըմպանակի մէջ առջևդ է դրած: Դա էլ... Ինչպէս ասեմ... ջաջի արաղ է...

Անզուսպ, խեղդող ծիծաղը թոյլ չը տուեց, որ նա շարունակէ այդ հանաքը: Գլուխը կախ գցելով իր ափսէի վրայ, Չարվադարեանը ծածկեց ճակատը ձեռքով և ծիծաղում էր անձայն, ցնցուկով: Ապա բարձրացրեց գէմբը և, համարեա հեկեկալով ծիծաղից, հարցրեց.

—Արադ... բաշած կ'սս, վարժապետ...

Ու նորից կախ արաւ գլուխը. ցնցւում էր ամբողջ մարմնով: Նա վարակեց ամենքին: Իսկ տիկին Գուլուբէկեանի փեսան հասաւ այն աստիճանին, որ չը կարողացաւ այլ ևս նստած մնալ ու վեր կացաւ, գնաց դուրս, որպէս զի մի քիչ հանգստացնէ իր պատառուող թոքերը...

Հարա-Մուրադեանը անվրդով նայում էր ամենքին: Նա ոչինչ չը վերցրեց, իսկ երբ ծիծաղը մի քիչ թուլացաւ, նա ձեռքը մեկնեց գէպի իր բաժակը, խօսեց այնպիսի բարձր ու խրոխտ ձայնով, որ նոյն իսկ տիկին Գուլուբէկեանն էլ թողեց իր խորհրդակցութիւնը բռնի հետ և սկսեց լսել:

—Լաւ է, պարոններ, որ գիւղը այդքան զուարճութիւններ է պատճառում ձեզ, առայ նա: Կեանքի մի անսպառ, անհուն առատ աղբիւր լինելով, գիւղը, այո՛, պիտի խօսեցնէ, միշտ և ամեն տեղ խօսեցնէ ամենքիս: Ի՞նչ ասես որ չէ տալիս նա: Թէ ուրախութիւն, թէ վիշտ, թէ խաւար հասկացողութիւններ, թէ տաղանդներ կեանքի գանազան ասպարէզներում: Նա ուղղակի հրաշքներ էլ է գործում: Գիւղն է, որ իր միջից հանեց այն դժբախտներին, որոնց համար այսօր այստեղ ենք հաւաքուել մենք, այսքան տարբեր գիրքերի և դասակարգերի մարդիկ: Իսկ սա, գոնէ իմ կարծիքով, մի հրաշք է: Գիւղից եմ և ես, որ չը գտեմ թէ ինչպէս պէտք է ուտել ձեր կերակուրները...

Թոյլ տալով որ նորից բարձրացած ընդհանուր ծիծաղը հանդարտուի, երիտասարդը շարունակեց.

—Այո՛, ինչո՞ւ ծածկել: Ես երբէք չեմ էլ ասի, թէ հաւասար եմ ձեզ այսպիսի բաների մէջ: Բայց թոյլ տուէք հարցնել. մի՞թէ դուք էլ ամեն բանի մէջ հաւասար էք գիւղացուն:—Ո՛չ, այդպիսի բան չէ կարող լինել: Ասելս այն է, որ ծաղրելու բան չը կայ այն հանգամանքի մէջ, որ կայ գիւղացի, կայ քաղաքացի: Պ. Չարվադարեանը ամբողջ երեկոյ գիւղը ծաղրելով էր

գուարճացնում հիւրերին: Բայց ինքը, պ. Չարվադարեանը, որտեղից է դուրս եկել—Գիւղից. նրա հօրեղբոր որդին այժմ էլ հողագործ է: Ապա թող պարոնն ասէ, թէ ես սուտ եմ ասում...

—Սուտ չէ, պատասխանեց Չարվադարեանը.—բայց դրանից ի՞նչ է դուրս գալիս...

—Մի վերաւորուէք, պ. Չարվադարեան, ես միայն փաստն եմ բերում: Անցնենք միւսներին: Մեր յարգելի բժշկապետը... Մի տարի ես գնացել էի Ղ... գաւառի թ... գիւղը՝ դպրոց բաց անելու: Հէնց առաջին երեկոյ ես հիւրընկալութիւն գտայ Յովասափենց տանը. այնտեղ գիտէին, որ այդ անդամներից մէկը բժիշկ է քաղաքում: Տիկին Գուլուբէկեանի փեսան... նրա ծագման մասին հօ կասկած չը կայ: Ինքն էր, որ ձեռքերով հանեց գիւղական տրեխները, հագաւ բաղաքի կօշիկներ, թէեւ այժմ ամենից շատ է ծիծաղում... էլ առաջ գընանք: Պ. Նուրեան... այս ազգանունը գիւղական է. Նուրի անունն այժմ էլ կարելի է տեղ-տեղ պատահել, մանաւանդ այն գիւղերում, որոնք մօտիկ են թիւրք գիւղերին: Անշուշտ պ. Նուրեանի կամ հայրը կամ պապը նոյնպէս գիւղից է դուրս եկել:

—Պապը, պապը, ասաց Չարվադարեանը մի առանձին չարախնդութեամբ, տեսնելով թէ ինչպէս Նուրեանը կախ արաւ իր գլուխը և մռայլ կերպարանք ընդունեց:

—Բայց, վարժապետ, աւելացրեց նա,—իմացիր, Աննա Եգորովնան գիւղից չէ, այլ իսկական քաղաքացի:

—Եւ այդպէս ահա. ուր որ նայում ենք, արմատը, հինուածքը գիւղն է: Ուրիշ կերպ չէ էլ կարող լինել: Մենք, հայերս, գիւղացի ժողովուրդ ենք, մշակ, աշխատաւոր ենք եղել միշտ: Այս ահագին արդիւնաբերական քաղաքը ամենամեծ մասով այդ տարրից է բաղկացած: Դուք, ի հարկէ, տեսել էք՝ ինչպէս է կազմուում հեղեղը. այս ու այն կողմից, հարիւր ու մի ձորերից ու ձորակներից հաւաքուում են փոքրիկ ջրեր և միանում մի ա-

ւելի մեծ ձորի մէջ։ Մեր գիւղական ժողովուրդն այսպէս եղաւ. տարիների ընթացքում, կաթիլ-կաթիլ, նա հաւաքուեց այստեղ, հեղեղեց այս երկրի երեսը։ Նրա մէջ գոյացան ամեն տեսակ դիրքեր ու կարգեր, կայ տանջուող, կայ և վայելող. որը խփել է բարձրին, որը կէս քայլ էլ առաջ չէ գնացել և թաւալում է նոյն ցեխերի ու կեղտերի մէջ։ Նշանակում է սա, թէ գիւղացի է նա, ով առաջ չէ գնացել և գիւղացի չէ նա, ով ապարանքներ ունի։—Ի հարկէ, ոչ Բայց ի՞նչպէս բացատրել այն հանգամանքը, որ այսպէս են դատում մարդիկ։ Ես կարծում եմ, որ պէտք է դիմել ժողովրդին. նա շատ լաւ հասկանում է դրութիւնը, նա հազարաւոր տարիների փորձ ունի։ Նա արհամարհում է այն ճտերին, որոնք ծաղրում են իրանց այն կճեպը, որտեղից դուրս են եկել։ Ճուտը, ի հարկէ, ծաղրել չէ կարող. նա, ուրեմն, մարդուն է ներկայացնում ժողովրդի պատկերաւոր փիլիսոփայութեան մէջ։ Մենք մի և նոյն կճեպից ենք դուրս եկել, մեր ամենքիս ծընողը մի հատ է—գիւղական հողը։ Կտրուել ենք այդ հողից, եկել ենք այստեղ։ Եւ թէ իմ և պ. Չարվադարեանի մէջ տարբերութիւն կայ, պատճառն այն է, որ նա ծաղրում է իր կճեպը, իսկ ես... ինձ համար նրանից սուրբ բան չը կայ...

Չարվադարեանի երկու հաստ ձեռքերի ծափահարութիւնը ընդհատեց գիւղական ուսուցչի խօսքը.

—Մաշալա, աֆէրիմ, վարժապետ, ասաց նա, իր սովորական կծու լրջութիւնն ընդունելով։—Երեւում է, որ տէրտէր պիտի դառնաս. թուղթ որ ման ածելու լինես, բեր ինձ մօտ էլ. կը գրեմ որ արժանի է, մեծ պատիւ երկար քարոզներ կ'ասէ մեր պառաւանների համար...

Յովասափեանը սաստիկ բողբոջեց նրա դէմ։ Ասաց, որ անքաղաքավարութիւն է մարդուն ընդհատելը, մանաւանդ այն մարդուն, որ լաւ է խօսում։ Մի թեթեւ պայքար սկսուեց երկուսի մէջ։

—Թոյլ տուէք, պարոններ, վերջացնում եմ, ասաց Ղարա-Մուրադեանը։

Տիկին Գուլուբէկեանի փեսան, որ նոր քիչ զուարթացել և ծիծաղում էր վարժապետի տէրտէր դառնալու վրայ, նորից ընկղմուեց բռնած անտարբերութեան մէջ և յօրանջում էր։ Նուրեանը քիչ էր մնում պահանջէ, որ վերջ տրուի այդ անկարգութեան. բայց տեսնում էր, որ իր կինը լսում է ուշադրութեամբ և մինչև անգամ միացաւ Յովսէփեանի բողոքին։

—Ես, պարոններ, ոչ ոքին վիրաւորելու միտք չունեմ, ես միայն փաստը շեշտեցի, շարունակեց ճառախօսը։—Ես այստեղ եկել եմ ոչ նրա համար, որ վերացնեմ այդ յաւիտենական անարդարութիւնը։ Դա անկարելի էլ է մի անհատի համար։ Բայց ես մի բան լաւ հասկանում եմ։—որ ես, մի գիւղացի մարդ, այստեղ եմ։ Ես մտայ այս տան շէմքով, մտայ վստահ քայլերով, համոզուած, որ մտնելու իրաւունք ունեմ, և այդ իրաւունքն ինձ տալիս է այն գործը, որի համար կանչուած եմ։ Այսօր մենք դեռ ոչինչ չենք արել. մենք միայն սկիզբ գրեցինք, և ո՞վ գիտէ, վաղը, միւս օրը մեր արածը այս ճոխ սեղանի արժէքի չափ կըլինի՞ արդեօք։ Ոչ ոք այդ չը գիտէ. բայց այժմ մենք միասին ենք։ Այս երեկոյ, պարոններ, ինձ այստեղ ճնշում էր զգացմունքների մի ամբողջ բեռ. այս միջավայրը, այս շրջանը... Գուցէ ես շատ եմ միամիտ, շատ եմ գիւղացի։ Բայց գլխաւորի մէջ ես, ի հարկէ, չէի սխալուում։ Ինձ համար միշտ պարզ կը մնայ, որ եթէ չը լինէր այստեղ մի զգայուն մարդասէր սիրտ, այս պատերի մէջ չէր կենդանանայ մի գործ, որ ինձ ու ինձ նմաններին իրաւունք տուեց վստահ քայլերով ներս մտնել։ Նախապաշարմունքները դասակարգեր են ստեղծում։ Իրանց կճեպը ծաղրողները շատ հեռու պիտի մնային այնպիսիներից, որ չեն ծաղրում, որոնք կպած են իրանց կճեպին։ Բայց կայ գաղափար և նա մեզ հաւաքել է այս սեղանի շուրջը։ Այդ եղբայրացնող, անհարթութիւններ, թիւրիմացութիւններ

շտկող գաղափարի հեղինակը այստեղ է։ Ես խմում եմ նրա կենացը։ Խմում եմ յարգելի տիկին Նուրեանի կենացը...

Բուռն հաւանութեան ցոյցեր տեղի ունեցան. սպասաւորը շամպայն գինի ածեց բիւրեղեայ բաժակները։ Մինչև խմելը Ղարա-Մուրադեանը երգեց «Եղբայր եմք» երգը։ Ամեն մէկը իր մտքում ասում էր, թէ վարժապետը այստեղ չափազանցութեան հասաւ։ Նա շատ աջողակ ձայն չունէր. երգը անարուեստ էր, ծակում էր լսողի ականջը իր սուր ու բարձր հնչիւններով։ Սենեակը ուրոտում էր։ Եւ ամենքը, առանց բացառութեան, ուզողել էին իրանց հայեացքները իրանց առջեւ դրած ափսէներին. կարծես ամաչում էին երգողի փոխարէն. ոչ ոք չը նայեց դէպի նրա կողմը։ Չարվադարեանը մի քանի անգամ ձեռքերը սեղմեց ականջներին և հարցրեց իր դիմացը նստած Յովսափեանին.

—Ո՞նց է, պ. բժիշկ...

Իսկ Նուրեանը... Նա հօ այս գիշեր իր կնոջ նահատակն էր... Եթէ չը լինէր Աննայի առողջութեան և բարեկեցութեան ձօնուած այդ բաժակը, որի մէջ ագնիւ խմիչքը դեղին սաթի գոյներ էր ցոլացնում, նա վեր կը կենար և իր ականջները կ'ազատէր այդ վայրենի ձայներից...

Երգը վերջացաւ խորին լռութեան մէջ... Ղարա-Մուրադեանը զգացուած էր. նրա դէմքը շառագունել էր, ծածկուել մի բարակ քրտինքով, աչքերը փայլում էին բոցավառուածի նման։ Խմելով իր բաժակը, նա նստեց, ոչ ոքի կողմից չարժանանալով գովասանքի... Միայն տիկին Նուրեանն էր, որ շնորհակալութիւն յայտնեց նրան՝ իր կենացը խմելու համար, և ասաց, որ յոյս ունի, թէ հասարակութիւնը կ'օգնէ իրան այս սկըսած գործում։

—Ես հաւատում եմ, ամբողջ սրտով հաւատում եմ, տիկին, աղաղակեց Ղարա-Մուրադեանը և նրա

ձայնը ցոյց էր տալիս, թէ նա չէ նկատել այն սառնութիւնը, որ առաջ բերեց նրա գիւղական երգը:

Առաջարկութեցան ուրիշ կենացներ: Շամպայնը թափուում էր ջրի պէս: Հիւրերի՝ տրամադրութիւնը գնալով լաւանում էր. խօսեցին և Արտալեանը, Մհերեանը, նոյն իսկ Սահակեանը: Բայց ամենից շատ խօսողը Չարվադարեանն էր: Առաջարկելով Նուրեան ամուսինների և նրանց երեխաների ընդհանուր կենացը, նա երկար գովում էր այս տունը, ներկայացնում էր նրան իբրեւ մի օրինակելի, մաքուր ընտանիք, փոխադարձ սիրով և ամուսնական ու ծնողական առաքինութիւններով շաղկապուած:

— Իմ առաջին բարեկամը նա կը լինի, ով ինձ էլ կը ցանկայ մի այսպիսի ընտանեկան բախտ: Բայց չը մոռանանք մի բան: Մեր յարգելի Աննա Եգօրօֆեան սկսել է մի գործ: Ամենքս ենք հաւանում, ամենքս ենք հիացած. բայց նա քիչ է, մենք պիտի զգանք, որ Աննա Եգօրօֆեան մեծ, շատ մեծ նեղութիւն է յանձն առել. և մենք չը պիտի մենակ թողնենք նրան այդ ահագին ծանրութեան տակ. մեր պարտքն է օգնել նրան, ծառայել այս գործում:

Դիմելով ապա տիկնոջը, Չարվադարեանը աւելացրեց.

— Աննա Եգօրօֆեա, խոնարհաբար աղաչում եմ ձեզ, ինձ էլ ընդունէք ձեր օգնականների, ձեր հրամանները կատարողների թւում: Ես ինձ ամբողջովին դնում եմ ձեր տրամադրութեան տակ: Փող էք կամենում, օգնութիւն... ամեն ինչ պատրաստ եմ կատարել...

Սեղանակիցները բռնն ուրախութիւն յայտնեցին: Շատ ուրախ էր մանաւանդ տիկինը, որ ասաց թէ այժմ հաւատում է աջողութեան: Ծափահարութիւններ լսուեցին, առաջարկութեց Չարվադարեանի կենացը: Իսկ Ղարա-Մուրադեանը «կեցցէ» կանչեց, իր բաժակով գնաց նրա մօտ և ասաց, թէ պատրաստ է համբուրուել նրա հետ: Չար մարդը հրաժարուեց այդ «պատուից»,

բաւական համարեց և բաժակներ խփելը, ապա սեղանի վրայով առաջ թեքուելով, ասաց Նուրեանին.

—Այս աւանակը շուտով մեզ դուրս կ'անէ մեր տներից...

Ոգեւորութիւնը այն աստիճան վարակիչ էր, որ տիկին Դուլուբէկեանն էլ Աննայի տրամադրութեան տակ դրեց իր փեսային: Բայց այդ առիթով ուրախութիւն յայտնող չեղաւ, մինչեւ իսկ տիկին Աննան շատ աննկատելի կերպով շնորհակալութիւն արաւ: Կ'արժեւ իր առաջարկութեան տպաւորութիւնը մեղմացնելու համար էր, որ այրին բացատրութիւնների մէջ մտաւ:

—Նա կարող է օգնել տնտեսական գործերում, ասաց նա դանդաղ կերպով.—առնելու տալու մէջ գլուխ ունի...

Փեսան, երեւի գինու ազդեցութեան տակ, մի քիչ խիստ կերպով իր հրաժարականը տուեց: Բայց այդտեղ այլ ևս լռութիւն պահպանել չը կարողացաւ տիկին Նատալիան, որ նստած էր նրա կողքին և սկսեց նրան խնդրել, որ չը հրաժարուի: Ամուսինը, սակայն, պնդում էր իր հրաժարականի վրայ, որոնք սեղանի միւս ծայրից շամփըրում էին նրան: Տիկին Նատալիան վիճել, համոզել չը գիտէր: Նա շուտ յոգնեց, սկսեց թախանձել, որ գոնէ իր համար անէ այդ բանը: Նրա աչքերում նոյն իսկ արտասուքներ էլ երեւացին...

Է

Մութ ու ամայի գիշեր էր, երբ հիւրերը ցրուեցան: Յովասափեանը և Չարվադարեանը մտան մի երկար փողոց:

—Դու կառք ուղղում ես, հարցրեց վերջինս և, չը սպասելով պատասխանի, ինքն էլ վճռեց.—լաւ, հարկաւոր չէ. եղանակը զովացուցիչ է, ոտով գնալ է հարկաւոր այսքան ուտելուց և խմելուց յետոյ: Գնանք...

Եւ իր թեւը տուեց բռնելին:

—Եւ վերջապէս ես քեզ հետ խօսեւի եմ ուզում, ես քեզ յարգում եմ, սիրում։ Չասես թէ հարբած է... Ես հարբած չեմ...

Նա, ճիշտ որ, բոլորովին հարբած չէր, բայց գտնւում էր այն դրութեան մէջ, երբ խմած մարդը մի առանձին սիրով դուրս է թափում իր սրտինը, իր գաղտնիքները, իր ցանկութիւնները։

Յովասափեանը իր պատրաստականութիւնը յայտնեց. նա միշտ այդպէս էր Չարվադարեանի հետ։ Եւ նրանք քայլում էին դանդաղ և խօսում։ Չարվադարեանը յաճախ կանգնեցնում էր նրան, մանաւանդ երբ քամին միմի սաստկանում էր։ Այդ միջոցին նա վերցնում էր գլխարկը և մեծ հաճութեամբ թոյլ էր տալիս, որ սառն ոգի հոսանքը ծեծէ իր տաքացած ճակատն ու դէմքը։

—Ես, Յովասափեան, քեզ շատ եմ նախանձում։ Դիտես դու այս բանը։

—Վաղուց գիտեմ։

—Եւ ինչո՞ւ, գիտես։ Ո՞րտեղից եկար դու, եղբայր։ Ինքդ ես պատմում, թէ աղքատ գիւղացի էիր։ Հիմա... բոլոր տիկիւնների և օրիորդների խորհրդապահն ես։ Դու շօշափում ես նրանց մարմինները... Ահա ինչո՞ւ եմ նախանձում...

—Որովհետեւ փչացած մարդ ես...

—Ե՞ս... Ընդունեցի։ Իսկ դո՞ւ։

Նա քաշեց բժշկին փողոցային լապտերի առաջ և նայեց նրա աչքերին։

—Ես գիտութեան մարդ եմ և գիտութեանն եմ ծառայում...

—Հա, այդ ճիշտ է, սատանան տանէ... Բայց գիտութիւնը ինձ համար ոչինչ է։ Դրօշ, մի դրօշ չեմ տայ...

—Եթէ ծախուլ լինէր, չէիր տայ...

—Սպասիր։ Թէև ասում եմ, գիտութիւնը ոչինչ բան է և միայն վարժապետներին ու տիրացուներին

կարող է ապշեցնել, բայց ես կը կամենայի քո տեղը լինել: Դու գերել ես ամենքին. գեղեցիկ սեռը քո ստրուկն է... Սա այնքան նախանձելի է, որ կը կամենայի հէնց նոյն իսկ գիտութեան մարդ համարուել և քո տեղը բռնել:

— Ինչո՞ւ, քո տեղն էլ այնքան վատ չէ: Դու հարուստ ես...

— Գիտեմ, այո՛, ինչ եմ ես... Հարուստ եմ, ճիշտ է. և բախտաւոր հարուստ: Ամենքի նախանձն եմ գըրգըռում: Իմ սուրը ա՛յ ու ձախ է կտրում: Հէնց այս երեկոյ մի քիչ խեղդեցի Նուրեանին: Նա առիւծ է, բայց էլի խեղդեցի...

— Վագրը երբեմն խեղդում է առիւծին:

— Ուրեմն ես էլ վագր եմ. աւելի լաւ, վագրը լաւ է յարձակում, թէև առիւծից ցած են դնում նրան: Յիմար բան... Միայն մի բան ունի ձեր գիտութիւնը, որ ես ընդունում եմ ամբողջ սրտով. ընդունում եմ իբրեւ արդար ու ճշմարիտ իմաստութիւն: Գիտե՞ս որն է դա: Այն, որ երբ կինը տեսնում է իր ամուսնու անհաւատարմութիւնը, նա ինքն էլ իրաւունք ունի անհաւատարիմ լինելու: Այսպէս է ասում գիտութիւնը, չէ՞:

— Գիտութիւնը... բայց դա մի և նոյնն է... Ասում է: Յետո՞յ:

— Կը կամենայի, որ տիկին Աննան, Նուրեանի կինը, շատ լաւ հասկանար այս ճշմարտութիւնը: Հարկաւոր էր դա, շատ հարկաւոր:

— Քե՞զ է հարկաւոր...

— Ես ուրիշների մասին չեմ մտածում: Օ՛, այն ժամանակ այդ կնոջ հեշտ կը լինէր մօտենալ: Ես ապացոյցների մի ամբողջ կոյտ ունեմ, որ սուտ է, Սամուէլ Նուրեանը սուրբ չէ, ճգնաւոր չէ, ինչպէս ցոյց է տալիս իրան: Նրա երկու սիրուհիներին ինքս անձամբ ճանաչում եմ:

— Այստե՞ղ:

—Ո՛հ, նա այդքան յիմար չէ։ Հասցէները ինձ մօտ են։ Նոյն իսկ մէկի լուսանկարն էլ ձեռքս եմ գցել։ Այս մասին յետոյ։ Այժմ ասա՛. ինչպէս է։

—Սովորական բան...

—Ձէ, դու մի բան կարո՞ղ ես ասել։

—Ես բժիշկ եմ։ Ես բժշկում եմ միայն. իմ գործը չէ մարդկանց ընտանեկան հարցերի մէջ խառնուել։

—Բայց ինչո՞ւ դատողութիւններ ես տալիս ամեն ինչի մասին։

—Որովհետեւ ես չեմ կարող փայտ լինել. խօսում եմ, ես էլ խօսում եմ...

—Եւ ինչ որ լինի, քեզ համար մի և նոյն է։

—Մի և նոյն։ Ես պարտաւոր եմ բժշկել արդարին և մեղաւորին։

—Ուրեմն և արդար ու մեղաւոր չը կայ։

—Կայ, բայց ոչ ինձ համար։

—Տեսնո՞ւմ ես... Քո գիտութիւնը այդպէս է... Բայց մի վախի՛ր, ես առանց քեզ էլ կարող եմ հասցնել այդ բանը իմ ուզած ականջին...

—Այո՛, այս երեկոյ դու քեզ նրա տրամադրութեան տակ դրիր։

—Լաւ ես հասկացել։ Եւ դու, երեւի, այդ բոլորն կարծում էիր, թէ Թէոդորոս Չարվադարեանը ինչ-որ բօշաներին բարեգործութիւն անելու մասին էր մտածում...

—Ո՞րտեղից վերցրիր այդ։ Ես մինչև անգամ չը գարմացայ, երբ դու սկսեցիր փառաբանել Նուրեանների ընտանեկան սրբութիւնը...

Չարվադարեանը բարձրաձայն ծիծաղեց։

—Ճիշտ որ ես այդ միջոցին բաւական զուարճալի էի։ Բայց ի՛նչ անեմ, Յովասափեան։ Որ կողմից մօտեցում ես, տեսնում ես դուռը փակ է։ Իսկ կտորը ճրքան համեղ։ Յանկարծ տեսնում եմ, գիւղական էլ վարժապետը գտել է ինչ-որ գաղափարի դուռ, ներս է մտել այդ դռնով, ուտում է, խմում է։ Ես էլ նրա ետևից... Երբ բաց է միայն գաղափարի դուռը, մենք,

մեղաւորներս, կը մտնենք այն տեղով, ինչ արած: Գիտե՞ս, այս երեկոյ մանաւանդ ես շատ մօտ էի նրան. ինչ թափանցիկ, անարատ կաշի ունի նա... Ոյժ էր հարկաւոր տղամարդութիւնը սանձահարելու համար: Ես ունեցայ այդ ոյժը: Բայց մինչև երբ: Բօշաւները, դադափար դարձած բօշաւները, երկու մարդու լաւութիւն պիտի անեն. գիւղի վարժապետը լիկեօրներ էր խմում: Ես էլ նրա հէրն անիծեցի. բայց ես էլ պիտի հասնեմ համեղ կտորին... Տեսնենք քո բօշաւները...

— Բաւական է, եղբայր, նրանք բօշաւներ չեն, հայեր են...

— Դա մի և նոյն է... ինձ համար: Գնանք, Յովասափեան, մադամ Կլօտիլդայի մօտ...

— Ուշ է, չարժէ. նա քնած կը լինի:

— Ոչինչ... Ոսկին միշտ նրան վեր է կացնում: Նորութիւններ կան մեր մադամի մօտ, նորութիւններ...

Նորութիւնները շուտ յաղթահարեցին Յովասափեանի թոյլ դիմադրութիւնը և նա էլ իր ընկերի հետ ծռուեց դէպի աջ:

— Հա՛ կաշին էի ասում... Հարցը աւելի ազնուութեան, կուսականութեան մէջ է: Աւելի գեղեցիկները, աւելի քնքոյշները կան... Ես մինչեւ այժմ նրանց առել եմ փողով: Բայց դա ձանձրալի է, որքան էլ առատ լինի: Հեշտութիւնը, որով նրանք ձեռք են բերում, ոչնչացնում է ամեն մի հետաքրքրութիւն: Եւ իրաւ, այսքան էլ հեշտութիւն... Մադամը իր դռներից մի բանալի է տուել ինձ, որ նոյն իսկ զանգ քաշելու նշան է: Դրանք էլ չը կրեմ: Ահա թէ ինչու ես այժմ աւելի դժուար որսերի ետեւից ման գալ եմ սիրում: Հարկաւոր է անարատը, այնպիսին, որ ծախու չէ: Եւ հօ տեսնում ես, թէ որքան բարձրից եմ բռնել: Վաղուց եմ հաւանել Աննա Եգօրօֆային...

Նա բաց արեց մի դուռ և երկուսը անյայտացան նրա ետեւում...